Biblioteka Krakowska nr 173

Dominika Hołuj

Przemiany przestrzeni historycznych w latach 1990–2010 z perspektywy działań Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa

BIBLIOTEKA
KRAKOWSKA
Nr 173

DOMINIKA HOŁUJ

PRZEMIANY PRZESTRZENI HISTORYCZNYCH W LATACH 1990–2010 Z PERSPEKTYWY DZIAŁAŃ TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW HISTORII I ZABYTKÓW KRAKOWA

TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW HISTORII
I ZABYTKÓW KRAKOWA
KRAKÓW 2026

PRZEMIANY PRZESTRZENI HISTORYCZNYCH W LATACH 1990–2010 Z PERSPEKTYWY DZIAŁAŃ TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW HISTORII I ZABYTKÓW KRAKOWA

TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW HISTORII
I ZABYTKÓW KRAKOWA

Kraków, ul. św. Jana 12

Redaktor serii Biblioteka Krakowska
ZDZISŁAW NOGA

BIBLIOTEKA KRAKOWSKA

Nr 173

DOMINIKA HOŁUJ

PRZEMIANY PRZESTRZENI HISTORYCZNYCH W LATACH 1990–2010 Z PERSPEKTYWY DZIAŁAŃ TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW HISTORII I ZABYTKÓW KRAKOWA

TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW HISTORII
I ZABYTKÓW KRAKOWA

Kraków 2026

© Copyright by Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa and Dominika Hołuj, 2026

Redaktor tomu: Jolanta Ejzert
Recenzent tomu: dr Zbigniew Beiersdorf
Indeksy sporządził: Tomasz Babnis
Projekt okładki: Paweł Sepielak

Na okładce
Fotografia z Kopca Kościuszki w Krakowie z widokiem na panoramę Krakowa (w tym Wawel), ANK, Fotografie i filmy Andrzeja Słoty, sygn. 29/4600/0/-/547

Printed in Poland

ISBN 978-83-8368-520-5 (druk)
ISBN 978-83-8368-521-2 (pdf)
https://doi.org/10.12797/9788383685212

Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa
Kraków, ul. św. Jana 12

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
https://akademicka.pl

Spis treści

Wstęp 9
Rozdział 1. Trzy wymiary „wolności" a przestrzeń miasta dziedzictwa 17
Rozdział 2. Kraków i Towarzystwo w latach 1990–2010 51
Rozdział 3. Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa jako głos ekspercki w zakresie wyzwań rozwojowych miasta dziedzictwa 73
Rozdział 4. Interwencje Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa przeciwko przekształceniom obiektów historycznych i ich otoczenia 99
Rozdział 5. Działalność strażnicza Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa na rzecz zachowania wartości historycznych przestrzeni publicznych 139
Podsumowanie 173
Bibliografia 195
Indeks osobowy 227
Streszczenie 231
Summary 233

Kraków jest dobrem wspólnym nas wszystkich: Krakowian, obywateli Rzeczpospolitej Polskiej i całego narodu […] *Kraków to nie jedno z wielu miast polskich, lecz – przy pełnym poszanowaniu dla innych – w jakimś sensie jedyne. Noblesse oblige. Jest to jednak szlachectwo, które zobowiązuje w sposób szczególny. Zobowiązuje władzę lokalną i jej organa, zobowiązuje Krakowian, zobowiązuje władzę centralną i wszystkich Polaków*

fragment *Słowa wstępnego* prof. dr. hab. Jerzego Wyrozumskiego – prezesa TMHiZK – do książki pt. *Przeszłość i przyszłość zabytkowego Krakowa. Materiały Sesji Naukowej z Okazji Dni Krakowa w roku 1990*[1]

[1] Jerzy Wyrozumski, *Słowo wstępne*, w: *Przeszłość i przyszłość zabytkowego Krakowa. Materiały Sesji Naukowej z Okazji Dni Krakowa w roku 1990*, red. Jan M. Małecki, Rola Krakowa w Dziejach Narodu nr 10, TMHiZK, Kraków 1994, s. 6.

Wstęp

Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa założono w 1896 r. z inicjatywy wybitnych Krakowian okresu autonomii galicyjskiej (m.in. Stanisława Krzyżanowskiego, Klemensa Bąkowskiego, Adama Chmiela, Stanisława Estreichera, Leonarda Lepszego, Józefa Wawel-Louisa, Władysława Łuszczkiewicza, Józefa J. Muczkowskiego, Mariana Sokołowskiego, Stanisława Tomkowicza, Stanisława Wyspiańskiego). Od tamtego czasu organizacja realizuje przyjęte wtedy cele statutowe – choć bowiem w jej historii kilkukrotnie zmieniano lub modyfikowano statut, to główne przesłanki jej funkcjonowania w zasadzie się nie zmieniły. Należy raczej przyjąć, że dostosowały się do nowych okoliczności zewnętrznych, w jakich działa organizacja. W *Statucie Towarzystwa* obowiązującym w analizowanym okresie transformacji cele jego działalności zakreślono następująco: „a) prowadzenie badań naukowych nad historią, sztuką i kulturą Krakowa i jego okolic, b) upowszechnianie wiedzy o Krakowie, c) utrwalanie poszanowania dla pamiątek i zabytków Krakowa w społeczeństwie polskim, d) troska o ich stan i ochrona”[1]. Dalej, w § 3 *Statutu*, ustalono, że cele te osiągane będą poprzez: zebrania i odczyty dla członków lub szerszej publiczności, wydawanie czasopism i innych publikacji, opiekę nad zabytkami, w szczególności powierzonymi Towarzystwu, gromadzenie i zabezpieczanie materiałów dotyczących dziejów

[1] § 2 *Statutu Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa z 6 stycznia 1897 r.*, tekst znowelizowany przez Walne Zgromadzenie TMHiZK w dniach 22 lutego 1988 r. oraz 20 marca 2001 r.

Krakowa oraz utrzymywanie współpracy z instytucjami i stowarzyszeniami krajowymi o podobnym charakterze.

Towarzystwo było więc i jest organizacją pełniącą wiele wzajemnie uzupełniających się i przenikających funkcji. Przede wszystkim jest to organizacja strażnicza i rzecznicza wobec zasobu dziedzictwa kulturowego Krakowa, przyczyniająca się rozlicznymi działaniami do budowania jego odporności. Jest to też podmiot społeczny tworzący i upowszechniający wiedzę o dziedzictwie, wykorzystujący wewnętrzny potencjał intelektualny do indukowania zmian społecznych i zmian w działaniach władzy publicznej, generujący i mobilizujący kapitał miasta (społeczny, kulturowy, materialny). Zakres i skuteczność tych działań były w historii działania organizacji zmienne, zależne przecież nie tylko od chęci i gotowości Towarzystwa do działania na rzecz miasta, ale i od woli współpracy ze strony otoczenia[2]. Niezależnie jednak od ostatecznej efektywności organizacja zawsze starała się z tym otoczeniem współdziałać, budować relacje międzysektorowe. Także w wymiarze spraw analizowanych w niniejszym opracowaniu wybrzmiewa to jako pośredni sposób organizacji na zwiększenie możliwości realizacji celów statutowych. W sytuacjach, w których endogeniczny potencjał Towarzystwa okazywał się niewystarczający, podejmowano próby aktywizacji rozmaitych kapitałów obecnych w otoczeniu, w szczególności eksperckim oraz instytucjonalnym.

Publikacja skupia się na tych aspektach działań organizacji, które dotyczą gospodarowania przestrzenią miasta historycznego, w szczególności w odniesieniu do konkretnych ingerencji w tę przestrzeń, ale i planowania tych zagospodarowań, a więc polityki przestrzennej, będącej od okresu przełomu domeną samorządu lokalnego. Przez pryzmat opisanych procesów (głównie inwestycyjnych) zobrazowane zostają funkcje,

---

[2] Dominika Hołuj, *Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa w latach 1896–2023 wobec wyzwań rozwojowych miasta*, w: *Kraków z bliska i z oddali. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Jackowi Purchli z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. Dominika Hołuj, Andrzej Laskowski, Księgarnia Akademicka, Kraków 2024, s. 111.

jakie może pełnić organizacja społeczna o charakterze przede wszystkim eksperckim, jednak bardzo wyraźnie zakorzeniona lokalnie, a więc w swoich działaniach odnosząca się do Krakowa i – w znacznie mniejszym zakresie – do regionu. Miłośnictwo w tym przypadku oznacza więc nie tylko przypisywanie wartości historycznym zagospodarowaniom czy odczytywanie znaczeń i symboliki, jakie one ucieleśniają. To także forma postrzegania „kompletnego", gdyż odnoszącego przywiązanie do miasta (czyli relację osobistą) do tego, co jest domeną eksperta (w tym przypadku głównie historyka czy urbanisty), a więc do wiedzy, standardów, dobrych praktyk i świadomości konsekwencji złych wyborów czy zaniechań w analizowanej materii.

Celem książki jest zaprezentowanie na przykładzie Towarzystwa, jak ważne zadania mogą realizować w zakresie troski o publiczny interes i dobra publiczne organizacje społeczne, w szczególności wtedy, gdy pojawiają się określone problemy lub dysfunkcje rynku (*market failure*) czy władzy publicznej (*authority failure*). Organizacje społeczne stanowią oczywiście zbiorowość znacząco zróżnicowaną, co przekłada się na różnorodny katalog wewnętrznych potencjałów, jakimi mogą służyć otoczeniu. Analizowany podmiot ma dominujący charakter ekspercki. Stąd jego przykład obrazuje, jak lokalnie zgromadzony kapitał ludzki miasta może przyczyniać się do pełniejszej troski o jego zasoby nie tylko poprzez działania profesjonalne, ale i te wynikające z włączenia społecznego w sprawy i procesy miejskie. Z uczestnictwa będącego emanacją idei społeczeństwa obywatelskiego – aktywnego i uważnego, w którym misja działania na rzecz dobra wspólnego, publicznego nie zamyka się w granicach zakresów czynności wynikających z zajmowanych zawodowo stanowisk.

Aktywności opisane w monografii obejmują pierwsze dwie dekady po przełomie polityczno-gospodarczym roku 1989. Formalnie, ze względu na datę reaktywacji samorządu lokalnego, książka obejmuje okres od roku 1990, a symbolicznym jej domknięciem czasowym jest rok 2010. Początek transformacji to moment kategorycznego odrzucenia znanych z epoki

socjalizmu rozwiązań ustrojowych, uznanych za skompromitowane. Równocześnie to czas, nieraz bezrefleksyjnego, adaptowania do polskich warunków rozwiązań czy procesów uznawanych za emanację działania systemu demokratycznego – często nieświadomie przyjmowanych jako jednoznacznie korzystne, symbolicznie włączające Polskę w obszar oddziaływania zachodnich wzorców inwestycyjnych czy konsumpcyjnych. Wraz z nimi jednak rozwinął się nowy wachlarz problemów i destrukcyjnych dla dziedzictwa kulturowego zjawisk i procesów.

Za w pewnym sensie symboliczne domknięcie czasowe okresu objętego analizą przyjęto rok 2010. Z punktu widzenia przestrzeni historycznych miasta to ważna cezura. Właśnie wtedy, po wielu latach starań[3], udało się wreszcie uchwalić lokalne prawo wprowadzające pierwszy w Krakowie park kulturowy – Stare Miasto. Był to efekt prac powołanego w 2009 r. Zespołu Zadaniowego ds. przygotowania projektu uchwały w sprawie utworzenia parku kulturowego pn. Stare Miasto[4]. Zasady kształtowania i użytkowania przestrzeni publicznej w jego granicach uchwalono w roku 2010, a weszły one w życie w grudniu 2011 r.[5] Koniec drugiej dekady transformacji wydaje się też momentem, w którym następuje powolny powrót do

[3] Po raz pierwszy Prezydent Miasta Krakowa przekazał organowi stanowiącemu projekt uchwały w sprawie utworzenia parku kulturowego „Stare Miasto" w roku 2005 (Zarządzenie nr 1826/2005 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 11 października 2005 r. w sprawie przyjęcia i przekazania pod obrady Rady Miasta Krakowa projektu uchwały Rady Miasta Krakowa w sprawie utworzenia parku kulturowego pn. „Stare Miasto").

[4] Zarządzenie nr 361/2009 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 26 lutego 2009 r. w sprawie powołania Zespołu Zadaniowego ds. przygotowania projektu uchwały Rady Miasta Krakowa w sprawie utworzenia parku kulturowego pn. Stare Miasto, na terenie obszaru średniowiecznego Miasta Krakowa, stanowiącego część obszaru historycznej zabudowy Krakowa, wymienionej w Zarządzeniu Prezydenta Rzeczpospolitej Polskiej (z dnia 8 września 1994 r.) i uznanej za pomnik historii oraz opracowania zasad kształtowania i użytkowania przestrzeni publicznej na jego obszarze.

[5] Uchwała nr CXV/1547/10 Rady Miasta Krakowa z dnia 3 listopada 2010 r. w sprawie utworzenia parku kulturowego pod nazwą Park Kulturowy Stare Miasto.

myślenia o szczególnych wartościach ucieleśnionych w lokalnej tożsamości kulturowej i jej materialnych i niematerialnych przejawach. Zaczynają być one traktowane jako wartości same w sobie, warte pielęgnowania i ochrony[6]. Zmiana ta była z jednej strony indukowana zewnętrznie – rosnącym międzynarodowym trendem dowartościowania lokalności, w tym lokalnej historii, dziedzictwa. Z drugiej zaś strony, z czasem, w krajach dawnego bloku wschodniego osłabieniu ulegało bezrefleksyjne uznawanie wszystkiego, co kojarzyło się ze światem zachodnim, za bardziej wartościowe w porównaniu do priorytetów czy rozwiązań epoki minionej.

Studium dotyczy więc konkretnego miasta, konkretnego czasu i konkretnego podmiotu społecznego, który działając zgodnie z celami statutowymi, reagował na – jak to wielokrotnie określano w dyskusjach w Towarzystwie – „niebezpieczne precedensy", jakie stały się udziałem przestrzeni Krakowa w czasie, gdy wrócił do niego kapitalizm, ale i reaktywowała się lokalna samorządność. Publikacja, bazując na dokumentach zgromadzonych w archiwum Towarzystwa, pokazuje, jak na własnym, często traumatycznym, doświadczeniu członkowie organizacji dowiadywali się, z jaką siłą i szybkością działają uwolnione siły rynkowe wobec współwystępującej słabości instytucji publicznych. Bycie strażnikiem dziedzictwa oznaczało ciągłe odkrywanie, jak ta kombinacja okoliczności zmienia miasto, komodyfikuje dziedzictwo w zasadzie w każdej skali – od pojedynczego lokalu po całe historycznie ukształtowane dzielnice czy panoramy miasta. Te różne wymiary starano się, przywołując przykłady działań, zaprezentować w niniejszej publikacji. Za szczególnie cenne i oddające ducha czasu uznano zapisy dyskusji, jakie w tamtym czasie odbywały się czy to na Walnych Zgromadzeniach, czy na posiedzeniach Wydziału (Zarządu)

---

[6] Sławomir Ratajski, *Przedmowa*, w: *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo. W świetle dokumentów UNESCO i innych organizacji międzynarodowych*, red. Ryszard Janikowski, Kazimierz Krzysztofek, Polski Komitet ds. UNESCO, Warszawa 2009, s. 13–15.

Towarzystwa, ale również działającej w strukturach organizacji Komisji Konserwatorskiej. Dlatego też w książce zawarto wiele cytatów zaczerpniętych z udostępnionych autorce przez Towarzystwo materiałów źródłowych, zarówno pozostających w archiwum zakładowym organizacji w jej siedzibie przy ul. św. Jana 12, jak i zdeponowanych już w Archiwum Narodowym w Krakowie. Bezcennym źródłem wiedzy o ówczesnych zmaganiach Towarzystwa stały się wywiady przeprowadzone z prof. dr. hab. Jackiem Purchlą, ówczesnym wiceprezesem Towarzystwa, oraz dr. Zbigniewem Beiersdorfem – członkiem Wydziału Towarzystwa, członkiem, a później przewodniczącym Komisji Konserwatorskiej działającej w strukturach organizacji w analizowanym okresie.

Książka składa się z pięciu rozdziałów, wstępu oraz podsumowania. Rozdziały pierwszy i drugi to wprowadzenie do specyfiki epoki transformacji, zarówno z punktu widzenia lokalnego, jak i ogólnopolskiego, ustrojowego (reaktywacji lokalnej samorządności, wprowadzenia wolnego rynku oraz uwolnienia potencjału społeczeństwa obywatelskiego). W tej części pracy zawarto również syntetyczną charakterystykę samego Towarzystwa, skupiając się przede wszystkim na jego wewnętrznej organizacji oraz kapitale społecznym, stanowiącym największą wartość i najcenniejszy zasób tego społecznego podmiotu.

Kolejne rozdziały przybliżają poszczególne wymiary działań Towarzystwa. Rozdział trzeci prezentuje organizację jako podmiot posiadający wszelkie atrybuty, aby stać się doradczym głosem dla lokalnego samorządu w realizowanych przez niego działaniach planistycznych. Podzielono go na dwa podrozdziały, odnoszące się kolejno do polityki rozwojowej w szerokim rozumieniu oraz do planowania przestrzennego. Czyni to rozdział wartościowym przyczynkiem do toczącej się od lat dyskusji na temat potrzeby wdrażania zintegrowanego planowania rozwoju.

W rozdziale czwartym scharakteryzowano działalność interwencyjną Towarzystwa. Skupiając się na wybranych przykładach, zaprezentowano kierunki oddziaływania kapitału (głównie prywatnego) na obiekty i przestrzenie dziedzictwa.

W dalszej kolejności poszerzono ten katalog o ingerencje w cenne historycznie, choć niezabudowane, przestrzenie miasta dziedzictwa (także historycznie ukształtowaną zieleń). Dla każdego z przywołanych przykładów przedstawiono zestaw aktywności podjętych przez Towarzystwo, których celem było ratowanie zasobu, ograniczanie szkód w jego substancji materialnej czy w katalogu wartości kulturowych, jakie reprezentował.

Część empiryczną monografii domykają rozważania o znaczeniu działań organizacji społecznej na rzecz zachowania wartości kulturowych najcenniejszych przestrzeni publicznych Krakowa. W rozdziale przedstawiono problem braku adekwatnej polityki miasta wobec żywiołowych procesów wpływających na estetykę przestrzeni publicznych. Zwrócono uwagę na działania organizacji m.in. jako podmiotu dostrzegającego znaczenie obiektów i przestrzeni symbolicznych oraz istotność wdrażania polityki publicznej związanej z nazewnictwem, traktowanym jako element dziedzictwa miasta. Odrębny podpunkt poświęcono najważniejszemu placowi miejskiemu – Rynkowi Głównemu. Stał się on w okresie pierwszych dwóch dekad transformacji przestrzenią bezprecedensowych w swoim zakresie i przebiegu ingerencji publicznych, przy jednoczesnym braku radykalnej polityki miasta względem bieżącego, czasowego użytkowania tej przestrzeni.

Monografię kończy podsumowanie, zawierające uogólnione refleksje dotyczące relacji pomiędzy entuzjazmem i energią początków transformacji a regułami funkcjonowania miasta dziedzictwa w gospodarce wolnorynkowej, w której władza lokalna nie stała się bezwzględnym strażnikiem dobra wspólnego i regulatorem żywiołowych procesów rynkowych.

Bibliografia

Wydawnictwa zwarte i artykuły naukowe

Adamczewski Jan, *S.O.S. dla Krakowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1977.

Adamiak Piotr, Charycka Beata, *Działania organizacji pozarządowych oraz samorządów w obszarze dziedzictwa kulturowego. Współpraca, potrzeby, zaangażowanie wolontariuszy. Raport z badania*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2015.

Affelt Waldemar J., *Dziedzictwo techniki w rozwoju zrównoważonym*, w: *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo. W świetle dokumentów UNESCO i innych organizacji międzynarodowych*, red. Ryszard Janikowski, Kazimierz Krzysztofek, Polski Komitet ds. UNESCO, Warszawa 2009.

Ash Timothy G., *The Conclusion*, w: *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, eds Sorin Antohi, Vladimir Tismaneanu, Central European University Press, Budapest 2000.

Ashworth Gregory J., *Planowanie dziedzictwa*, w: *Miasto historyczne. Potencjał dziedzictwa*, red. Krzysztof Broński, Jacek Purchla, Zbigniew K. Zuziak, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1999.

Ashworth Gregory J., Graham Brian, Tunbridge John E., *Pluralising Pasts Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*, Pluto Press, London 2007.

Augé Marc, *Non-Places: An Introduction to Supermodernity*, Verso Books, London–New York 1995.

Bandarin Francesco, van Oers Ron, *The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century*, Wiley-Blackwell, Chichester 2012.

Baron Marcin, Bartoszek Adam, Blazy Rafał et al., *Budowanie atrakcyjności przestrzeni miejskich*, Studia Komitetu Przestrzennego

Zagospodarowania Kraju PAN t. 2/194, Warszawa 2019, https://doi.org/10.24425/132678.

Bentley Ian, *Urban Transformations: Power, People and Urban Design*, Routledge, London–New York 1999.

Bieniarzówna Janina, *Wiekowe tradycje miłośnictwa Krakowa*, „Rocznik Krakowski", T. 45: 1974.

Bieńkowski Wiesław, *Miastu swemu zawsze wierne. Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa w latach 1896/1897–1986/1987*, „Rocznik Krakowski", T. 55: 1989.

Bierwiaczonek Krzysztof, *Przestrzeń publiczna jako przestrzeń tożsamości miasta. Szansa czy balast dla rozwoju miasta?*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica", 2015, nr 54, https://doi.org/10.18778/0208-600X.54.05.

Blaszke Małgorzata, Śleszyński Przemysław, Nowak Maciej, *Prawno-urbanistyczne problemy sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego (lata 2017–2019)*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego", 2021, nr 45(1).

Blazy Rafał, *Komercjalizacja przestrzeni publicznych*, w: *Architectura v perspectivie. Architektura a urbanismus 2. poloviny 20. století*, red. Martina Peřinková, Technická univerzita Ostrava, Ostrava 2013.

Bochnak Adam, Pieradzka Krystyna, *Czterdziestolecie działalności Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. 1897–1937*, Biblioteka Krakowska nr 93, Kraków 1937.

Bodziony Bogdan, Dziwiński Robert, Gniadzik Piotr, *Zagospodarowanie przestrzenne. Komentarz do ustawy wraz z przepisami wykonawczymi*, Wyd. Difin, Warszawa 1995.

Bogacz-Wojtanowska Ewa, *Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi na przykładzie gmin i powiatów województwa małopolskiego*, „Samorząd Terytorialny", 2006, nr 7–8.

Böhm Aleksander, *Krajobraz w czasach populizmu i postprawdy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020.

—, *Kryzys urbanistycznego rozwoju. Miasto bez planu*, w: *Wielki Kraków*, Rola Krakowa w Dziejach Narodu nr 30, Kraków 2010.

Rozdział 1

Trzy wymiary „wolności” a przestrzeń miasta dziedzictwa

1.1. Samorząd lokalny

Kluczowym osiągnięciem ustrojowym przełomu roku 1989 było reaktywowanie lokalnej samorządności. Włączenie tego ważnego dla demokratyzacji władzy publicznej rozwiązania do pakietu zmian systemowych było jednak w tamtym czasie zadaniem niełatwym. Z trudem przychodziło jego ambasadorom zdobycie poparcia dla decentralizacji władzy, która dla twórców nowego kształtu państwa była rozwiązaniem funkcjonującym w zasadzie jedynie w sferze teorii i idei. W pewnym sensie można powiedzieć, że dziesięciolecia politycznego centralizmu spowodowały, że Polacy odzwyczaili się od nowoczesnego samorządu. Powszechnie zapomniane zostały korzyści, jakie mogą wiązać się z jego działaniem, w szczególności na szczeblu gminnym[1]. Gdy w końcu udało się umieścić kwestię reaktywacji samorządności terytorialnej w programie obrad Okrągłego Stołu, rozpoczęła się tytaniczna praca nad zmianą około 100 aktów prawnych, które musiały uwzględnić nową zdecentralizowaną rzeczywistość. Innymi słowy, dla samorządnej gminy musiało

[1] Jerzy Regulski, *Samorząd III Rzeczpospolitej. Koncepcje i realizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000; Jerzy Stępień, *Samorząd wolności w rozmowie z Renatą Maciejczak*, Wydawnictwo Nieoczywiste, Warszawa 2020.

Streszczenie

Przemiany przestrzeni historycznych w latach 1990–2010 z perspektywy działań Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa

Publikacja pt. „Przemiany przestrzeni historycznych w latach 1990–2010 z perspektywy działań Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa" to studium przypadku organizacji pozarządowej działającej w mieście dziedzictwa w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Celem książki jest zaprezentowanie na tym przykładzie, jak ważne zadania mogą realizować w zakresie troski o publiczny interes i dobra publiczne organizacje społeczne, w szczególności wtedy, gdy pojawiają się określone dysfunkcje rynku (*market failure*) czy władzy publicznej (*authority failure*). Analizowany podmiot ma dominujący charakter ekspercki. Stąd jego przykład obrazuje, jak lokalnie zgromadzony kapitał ludzki miasta może przyczyniać się do pełniejszej troski o jego zasoby nie tylko poprzez działania profesjonalne, ale i te wynikające z włączenia społecznego w sprawy i procesy miejskie. Z uczestnictwa będącego emanacją idei społeczeństwa obywatelskiego – aktywnego i uważnego, w którym misja działania na rzecz dobra wspólnego, publicznego nie zamyka się w granicach zakresów czynności wynikających z zajmowanych zawodowo stanowisk.

Aktywności opisane w monografii dotyczą pierwszych dwóch dekad po przełomie polityczno-gospodarczym roku

1989. Formalnie, ze względu na datę reaktywacji samorządu lokalnego, książka obejmuje okres od roku 1990, a symbolicznym jej domknięciem czasowym jest rok 2010. W tym roku ustanowiono w Krakowie pierwszy park kulturowy – Stare Miasto.

Studium opiera się na analizie zapisów dokumentów archiwalnych udostępnionych przez Towarzystwo, w szczególności zapisów dyskusji, jakie w tamtym czasie odbywały się czy to na Walnych Zgromadzeniach, czy na posiedzeniach Wydziału (Zarządu) Towarzystwa, ale również działającej w strukturach organizacji Komisji Konserwatorskiej. Stanowią one dokumentację przełomu, który z jednej strony przyniósł upragnione wolności, z drugiej – uruchomił nieznane dotąd siły komodyfikujące dziedzictwo w każdej skali – od pojedynczego lokalu po całe historycznie ukształtowane dzielnice czy panoramy miasta.

Książka składa się z pięciu rozdziałów, wstępu oraz podsumowania. Rozdziały pierwszy i drugi to wprowadzenie do specyfiki epoki transformacji, zarówno z punktu widzenia lokalnego, jak i ogólnopolskiego, ustrojowego (reaktywacji lokalnej samorządności, wprowadzenia wolnego rynku oraz uwolnienia potencjału społeczeństwa obywatelskiego). Kolejne rozdziały przybliżają poszczególne wymiary działań Towarzystwa w analizowanym okresie, przedstawione na konkretnych przykładach działań rzeczniczych i strażniczych względem dziedzictwa kulturowego.

Słowa kluczowe: Kraków, organizacje pozarządowe, ochrona zabytków, dziedzictwo kulturowe, przestrzeń historyczna, transformacja ustrojowa, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa

Summary

Transformations of Historical Spaces in the Years 1990–2010 from the Perspective of the Society of Friends of Kraków History and Heritage

The publication titled „Przemiany przestrzeni historycznych w latach 1990-2010 z perspektywy działań Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa" (Transformations of Historical Spaces in the Years 1990–2010 from the Perspective of the Society of Friends of Kraków History and Heritage) is a case study of a non-governmental organization operating within a heritage city during the era of systemic transition in Poland. The primary objective of this monograph is to demonstrate, through this specific case, the pivotal role that civil society organizations can play in safeguarding the public interest and public goods—particularly in the face of specific market failures or authority failures.

The analyzed entity is predominantly expert-driven. Consequently, its trajectory illustrates how locally accumulated human capital can contribute to a more comprehensive stewardship of urban resources. This occurs not only through professional, institutionalized endeavors but also through civic engagement in urban affairs and processes. Such participation epitomizes the ideal of an active and vigilant civil society, wherein the mission

to act for the common good transcends the formal boundaries of professional duties and job descriptions.

The activities documented in this monograph span the first two decades following the political and economic breakthrough of 1989. Formally, due to the date of the restoration of local self-government, the book covers the period starting in 1990, while its symbolic temporal boundary is set in 2010—the year the first cultural park (the Old Town Cultural Park) was established in Kraków.

The study is grounded in the analysis of archival records made available by the Society, specifically the minutes of debates held during General Assemblies, meetings of the Board, and the Conservation Commission operating within the organization's structure. These records serve as documentation of a watershed era. On one hand, this transition brought long-awaited liberties; on the other, it unleashed unprecedented forces commodifying heritage at every scale—from individual premises to entire historically shaped districts and urban skylines.

The book consists of five chapters, an introduction, and a conclusion. Chapters one and two provide an introduction to the specific dynamics of the transition era, both from a local perspective and a broader, nationwide systemic outlook (focusing on the restoration of local government, the introduction of the free market, and the unleashing of civil society's potential). The subsequent chapters examine specific dimensions of the Society's activities during the analyzed period, illustrated through concrete examples of advocacy and watchdog initiatives undertaken to protect cultural heritage.

Keywords: Kraków, non-governmental organizations, monument protection, cultural heritage, historical space, systemic transition

Niniejsza publikacja wpisuje się w nurt badań dotyczących znaczenia organizacji pozarządowych w działaniach na rzecz zachowania obiektów i przestrzeni dziedzictwa kulturowego. Powstała ona z potrzeby lepszego zrozumienia mechanizmów relacji międzysektorowych w tym zakresie, a jej zasadniczą część stanowi analiza działań organizacji o charakterze eksperckim, o długiej historii pracy społecznej na rzecz Krakowa – miasta światowego dziedzictwa.

Identyfikowanie potencjałów organizacji pozarządowych jest ważnym zadaniem, ponieważ obecna w dyskusji publicznej generalna konkluzja o niskim poziomie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce niesie za sobą ryzyko niedostrzegania znaczenia takich podmiotów, jak Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Książka powstała więc jako rodzaj przeciwwagi dla tej uogólnionej konstatacji. Jej lektura skłania do refleksji dotyczącej istniejących w organizacjach społecznych (a często niewidocznych dla decydentów) potencjałów, których wykorzystanie na rzecz dobra wspólnego leży przecież w interesie publicznym.

W publikacji podjęto problem uniwersalny, ale – jak można zauważyć – jest ona osadzona w szczególnych realiach transformacji ustrojowej. To studium relacji podmiotu społecznego oraz dokonującego się przełomu i jego konsekwencji. W nowej rzeczywistości, w której entuzjazm mieszał się z niepewnością, Towarzystwo budowało relację z reaktywowaną władzą samorządową, zderzało wiedzę ekspercką z siłą oddziaływania kapitału prywatnego, w szerszym ujęciu – z różnie rozumianą wolnością. Tak oczekiwaną i – jak się szybko okazało – tak trudną.

ISBN 978-83-8368-520-5

9 788383 685205

Towarzystwo Miłośników
Historii i Zabytków Krakowa
ul. św. Jana 12, 31-018 Kraków

www.tmhzk.krakow.pl